

УДК 371.036

ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ СПРИЙМАННЯ МУЗИКИ

Дорошенко Т.В.

У статті розкриті шляхи та методи формування у школярів музичного мислення, виховання у них вміння сприймати й оцінювати музичні твори як інтонаційно-образні структури. Наголошено, що формування музичного мислення повинно відбуватися в умовах усвідомлення взаємозв'язку музики зі словом, мовним досвідом і поетичною образністю.

У слові "музика" для кожної людини заключений величезний світ емоцій, почуттів, переживань, роздумів, ідей. Проте, багато хто визначає музику лише як "мову почуттів". "Але чому тільки почуттів, а не думок також?... Думка без почуття є абстрактність, так само як і почуття без думки – тільки відчуття, - зазначав М.К.Метнер [1]. Музика покликана не лише збуджувати емоційні почуття, але й наводити на роздуми, породжувати думки, власні узагальнення, оцінні судження.

Формування музичного мислення, виховання у школярів вміння сприймати і оцінювати музичні твори як інтонаційно-образні структури – актуальна проблема сучасної музичної педагогіки. Про це свідчать наукові дослідження, що з'явилися останнім часом, численні праці вітчизняних і зарубіжних авторів (М.Арановський, Г.Орлов, Б.Гаспаров, О.Соколов, Г.Ципін, Н.Горюхіна, Г.Чиж, Т.Смирнова та інші), розроблена під керівництвом Д.Б.Кабалевського програма з музики для загальноосвітніх шкіл, що спирається на інтонаційне вчення Б.В.Асаф'єва і має своєю кінцевою метою засвоєння учнями смислової суті музики в її зв'язках із життям і переживаннями людини.

Як вважають теоретики, поняття "музичне мислення" ще не отримало гносеологічного обґрунтування, проте воно широко застосовується у сучасному музикознавстві, зокрема в музичній педагогіці. За допомогою цього терміна фахівці деякою мірою вказують на зв'язок музичних переживань з іншими психічними процесами, які мають місце у кожній певній момент музичної творчості: створення музичних творів, їх виконання та сприйняття.

Особливий інтерес викликає проблема формування музичного мислення молодших школярів в процесі сприймання музики. В загальноосвітніх школах деякі вчителі музики продовжують організовувати процес сприймання музичних творів заради з'ясування уявлень, картин, сюжетів, що виникли під впливом музики. Проте, щоб учні вміли сприйняти не лише емоційну сторону твору, але

й його художній образ, розвиток, побудову, форму, їх сприймання необхідно спрямувати на інтонаційну сферу.

Основою музики є інтонації людської мови, які досягають вищої пластичності в мелодії. Музична інтонація – втілення художнього образу в музичних звуках. Кожний мелодичний зворот і мелодія в цілому набувають значення інтонації, бо стають для учнів засобом відображення конкретного смислу й переживання. Отже, формувати музичне мислення означає виховувати вміння мислити інтонаційно, ставитися до музики як до мистецтва, що втілює художній зміст, тому що “музика, - як писав Б.В.Асаф’єв, - мистецтво інтонованого змісту” [2], і основу процесуальності музичної форми дослідник вбачав у порухах інтонацій [3].

В цих ідеях закладений чи не найважливіший науковий і методичний орієнтир для музичної педагогіки. Він відкриває шлях практичного втілення однієї з центральних установок: навчити дітей розуміння музики як мистецтва інтонованого смислу, що функціонує в загальній системі естетичних відносин.

В.В.Медушевський, підкреслюючи пріоритетність інтонаційного мислення в пізнанні музики, зауважує, що “інтонаційно мислити – значить чути життя у звуках, крізь узагальнену інтонацію музичного героя відчувати його душу, дивитися на світ його очима” [4].

Формування музичного мислення – багатогранний процес, який включає грані емоційного й інтелектуального розвитку особистості учня. Основи музичного мислення мають бути закладені ще у молодшому шкільному віці.

Музична фраза, мелодія, п’єса, навіть великий твір виростають з одного, двох або декількох інтонаційних “зернин”. У “зерні-інтонації” міститься зародок мелодії, ритму та інших елементів музичної мови, головне ж – характеру музики. Виявлення характерної (основної) інтонації – дійсної смислової одиниці твору сприятиме більш глибокому проникненню в образну сферу музичного твору.

Діти молодшого шкільного віку володіють певним багажем інтонацій (інтонація зітхання, плачу, радості, гумору тощо), тому “первинні інтонаційні комплекси” виявляються під час слухання музичного твору, викликаючи в свідомості коло емоцій, образів, асоціацій. Виділяючи характер основних музичних інтонацій твору, дитина дістає можливість “розшифрувати” його об’єктивний зміст. При всій елементарності такого опису, що охоплює лише основний характер та найпростіші засоби музики, він глибоко відповідає самій природі художнього мислення й творчого процесу, а тому є зародком наукового аналізу твору, сприяє кращому усвідомленню музичного змісту, розумінню його своєрідності.

Процес виявлення основних інтонацій твору передбачає відчуття слухачами їх виразності. Оскільки діти молодшого шкільного віку мають певний досвід сприймання виразності мовлення, прийоми цієї роботи базуються на глибокій спорідненості музичної та мовної інтонацій. Як вважає С.В.Назайкіньський, схожість матеріалу мови й музики, близькість функцій мовної та музичної інтонацій, спорідненість принципів організації інтонаційного процесу належать до найважливіших факторів перенесення інтонаційного та структурно-синтаксичного досвіду мовлення на сприймання музики [6].

Навчившись виявляти в поетично-мовному потоці смислове та емоційне

начала, настрої, характерологічні компоненти змісту, диференціювати словесний та звуковий матеріал мовлення, дитина здатна опанувати вмінням диференціювання будь-яких інших звукових компонентів, наприклад, динаміки, висоти, тембру тощо.

Важливим чинником забезпечення цього процесу є використання таких прийомів, як виразне читання, виявлення основних інтонацій поетичного тексту, емоційно-виразне інтонування, інтонаційні вправи, постійні взаємопереходи від мовлення до співу і знову до мовлення.

Функції інтонації мовлення, її структура суттєвою мірою визначаються жанровими ознаками мовлення. Аналогічна залежність є і в музичній інтонації. Основна інтонація містить у собі характерні ознаки найпростіших та найдоступніших для дитячого сприймання жанрів, які є головними сферами музичної образності.

Виявлення жанрових ознак із заданим орієнтиром змістової спрямованості твору зосереджує дітей на найбільш виразних у кожному випадку елементах музичної тканини. Так, слухаючи контрастні пісні, танці, марші, учні поступово усвідомлюють виразність музичних засобів: високих і низьких, легких і важких, голосних та тихих звучань, швидких і повільних темпів; вчать підбирати відповідні інструменти для супроводу пісні, маршу, танцю. При узагальненні трьох типів музики розвивається відчуття її інтонаційної природи, слух учнів спрямовується від інтуїтивного відчуття виразності музичної мови до її художнього осмислення.

Визначивши характер основних інтонацій твору, дитина включається в процес стеження за їх розвитком. Спостерігаючи, як змінюється характер основних інтонацій, діти переживатимуть низку емоційних станів, настроїв, а це сприятиме поглибленню їх вражень від прослуханого твору.

Розглядаючи музику як мистецтво інтонованого смислу, Б.В.Асаф'єв підкреслював, що "музична інтонація ніколи не втрачає зв'язку ні зі словом, ні з танцем, ні з мімікою (пантомімою) тіла людського", тобто музичне мистецтво постійно відчуває на собі вплив "німої інтонації" пластики і рухів людини [6], тому простежити розвиток настроїв, почуттів можна, відчувши цю інтонацію своїм тілом, а не уявленням.

Ці положення переконують у необхідності використання пластичних рухів, жестів у процесі стеження за розвитком основних інтонацій твору, до того ж, як відомо, моторні відчуття й уявлення є важливим компонентом суб'єктивного музичного образу в молодших школярів.

Пластичне інтонування – важливий засіб, який допомагає "розкріпачити" учнів, спрямувати їхню рухову активність у рідше розвитку музичного мислення, розкрити їх творчі можливості. Використання таких прийомів пластичного інтонування, як крокування, вільне диригування, тактування, танцювальні рухи тощо – одна з можливостей "проживання" образів, коли будь-який жест, рух стають формою емоційного вираження змісту, особливою властивістю узагальнювати емоційний стан. До того ж жест не тільки виражає вже сформовані емоції, а й сприяє виникненню тієї чи іншої емоції, спонукає до роздумів щодо яскравості елементів музичної мови і тим самим збагачує життєвий досвід дітей.

Для систематизації емоційних станів, що виникли в процесі сприймання музики й виявилися в пластичному інтонуванні, доцільним є створення графічної схеми розвитку основних інтонацій твору, яка відображає процес мислення учнів.

Під час сприймання музичного твору діти графічно зображають розвиток основних інтонацій. Кожний елемент (умовний знак) фіксує викликаний звучанням твору емоційний стан, заміщаючи відповідну інтонацію. Наочне відтворення послідовності розвитку музичних інтонацій у цій схемі сприяє організації емоційних станів, що виникли в процесі сприймання, в цілісну систему, яка дає можливість у скороченому вигляді відтворити процес інтонаційного розвитку музики. Завдяки його розумінню посилюється переживання твору, що сприймається. Виділяючи та графічно фіксуючи основні інтонації твору, школярі мають змогу при повторних слуханнях простежити і глибше осмислити їх взаємозв'язки та розвиток.

Рівень музичного мислення школярів значною мірою залежить від запасу слів, за допомогою яких вони розкривають свої враження, думки. Багатство й різноманітність почуттів, емоцій, переданих музикою, становить певну складність для їх словесного визначення. Використання емоційно-категоріальних моделей у вигляді таблиць під час словесних описів сприймання музичного твору стимулює школярів до глибшого усвідомлення музичних переживань, точнішого висловлення своїх вражень. При цьому необхідність знайти потрібні слова спонукатиме учнів не тільки уважно слухати, а й усвідомлювати зміст музики, що, в свою чергу, посилює емоційність враження і забезпечує глибинність сприймання.

Отже, формування музичного мислення молодших школярів – складний і тривалий психо-фізіологічний процес, який потребує активізації слухового контролю, образної яви учнів, розширення лексично-мовного запасу шляхом вміло організованих педагогічних дій.

Розвиток у школярів “інтонаційних відчуттів”, тобто відчуття характеру основних інтонацій твору є первинним етапом художнього сприймання об'єкта творчості, що сприятиме більш глибокому проникненню в образну сферу музичного твору.

На наступному етапі в результаті організації стеження за інтонаційним розвитком твору відбувається формування “інтонаційних уявлень” – свосвідного “інтонаційного проспекту” для подальшого розвитку думки.

На заключному етапі формуються “інтонаційні поняття” (або “інтонаційні образи”), що є вищою стадією художнього узагальнення думки композитора. Все це дозволяє учням прийти до розуміння логіки музичного розвитку твору, його структури й “драматургії”, тобто побудови, в них розвивається здатність до художнього осмислення вражень, наповнення музики певним змістом.

Література

1. Метнер Н.К. Фрагменты из книги “Музыка и люди”. - Сов.музыка, 1981, № 8. — С.80.
2. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс. — Кн. 1 и 2. — Л.: Музыка, 1971. — С.75.
3. Гөрүхіна Н. Нариси з питань музичного стилю і форми. — К.: Муз.Україна, 1985. - С.13.

4. *Медушевский В.В.* Двойственность музыкальной формы и восприятие музыки // *Восприятие музыки.* -М.: Музыка, 1980. — С. 191.

5. *Назайкинский Е.В.* О психологии музыкального восприятия. -М.: Музыка, 1972. — 383 с., — С.251.

6. *Асафьев Б.В.* Музыкальная форма как процесс. — Кн.1 и 2. — Л.: Музыка, 1971. — С.212.

The Formation of Musical Thinking of Junior Schoolchildren in the Process of Music Perception

Doroshenko T.V.

The ways and methods of schoolchildren's musical thinking formation, the development of the ability to perceive and estimate musical works as intonationally-figurative structures are shown in the article. The author points out that the formation of musical thinking must be accomplished under the conditions of admission of interrelation between music and word, language experience and poetic imagery.